

KS. MICHAŁ KŁAKUS* – TULON (FRANCJA)

**„NIE SĄDZĘ, ŻEBY POSĄDZANIE MNIE
O WROGOŚĆ DO KOŚCIOŁA BYŁO SŁUSZNE”¹.
ZWIĄZKI CZESŁAWA MIŁOSZA
Z SEMINARIUM POLSKIM W PARYŻU**

**‘I DO NOT AGREE IT IS RIGHT TO SUSPECT ME OF HOSTILITY
TOWARDS THE CHURCH.’ CZESŁAW MIŁOSZ’S RELATIONSHIP
WITH THE POLISH SEMINARY IN PARIS**

Abstract

Czesław Miłosz is counted among the greatest Polish poets, essayists and translators. In 1980, he was awarded the Nobel Prize in recognition of his contribution to literature. He was born in 1911 in Lithuania, where he completed his law studies at the Stephen Báthory University. He was one of the leading activists in the local literary circle in Vilnius. His first book (Poems in Frozen Time) was published in 1933. Before the outbreak of World War II, he worked at Polish Radio. After 1939, he stayed in Romania, then in Vilnius, and eventually managed to reach Warsaw. He took part in the underground cultural life of the occupied capital. After 1945, he began cooperating with the communist authorities. As a diplomat, he worked in New York, Washington and Paris. In 1951, C. Miłosz decided to resign as cultural attaché at the Polish embassy in Paris. It was a beginning of a difficult period for him both materially and morally: he was left destitute, with his marriage (civil union) falling apart. By a happy coincidence, at that time he encountered the then rector of the Polish Seminary in Paris, Rev. Antoni Banaszak, with whose efforts, on 13 January 1956, at the Polish church in rue Saint-Honoré, the writer sanctioned his long-standing relationship by

* Ks. Michał Kłakus – dr historii Kościoła, Institut Diocésain de Formation Pastorale w Tulonie (Francja)

e-mail: mklakus@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0012-7525>

¹ List Czesława Miłosza do ks. Antoniego Banaszaka, Bons, 26 VII 1953, Archiwum Seminarium Polskiego w Paryżu, poszyt: USA.

getting married in church. The article takes a closer look at the relations between the rector of the Polish Seminary and the former communist diplomat, who arrived from the United States.

Keywords: Czesław Miłosz; Rev. Antoni Banaszak; Polish Seminary in Paris; 'Kultura'; Aleksander Giedroyc

Translated by Michał Kłakus

Polskiego poety, laureata Nagrody Nobla, Czesława Miłosza przedstawiać chyba nie trzeba. O jego życiu, zaangażowaniu politycznym i działalności literackiej powiedziano już wiele. Z pewnością najważniejszym opracowaniem biograficznym na jego temat jest obszerna, bo licząca tysiąc stron, książka Andrzeja Franaszka *Miłosz. Biografia*². Na jej kartach znajdziemy opis życia światowej sławy pisarza; świat, w którym żył (realny i poetycko-metafizyczny). Przedstawione w niej zostało również otoczenie polskiego noblisty: członkowie jego rodziny, ludzie, z którymi nawiązywał kontakty i którzy mieli wpływ na jego wybory życiowe. W zamieszczonym na końcu publikacji *Wykazie osób* próżno jednak szukać nazwiska ks. Antoniego Banaszaka³. Był on rektorem Seminarium Polskiego w Paryżu w czasie, kiedy C. Miłosz porzucił służbę dyplomatyczną pełnioną w stolicy Francji na rzecz komunistycznego państwa polskiego. W Archiwum Seminarium Polskiego w Paryżu (poszyt: USA) zachował się odręczny list poety z 26 lipca 1953 roku skierowany do pierwszego kierownika tej polskiej instytucji kościelnej w Paryżu⁴, który w rozmowach (lecz niechętnie⁵, jak wspomina obecny przełożony instytucji ks. dr Krystian Gawron) poruszał temat spotkań z C. Miłoszem⁶. Zawarte w liście informacje pozwalają nie tylko uzupełnić dotychczasową wiedzę na temat stosunku C. Miłosza do katolicyzmu, ale również ukazują ks. A. Banaszaka jako osobę bliską poecie w okresie ciężkim dla niego moralnie i psychicznie, czyli w pierwszej połowie lat 50. ubiegłego wieku.

Dnia 1 lutego 1951 roku, trzy tygodnie po objęciu funkcji *attaché culturel*, C. Miłosz porzucił pracę w polskiej ambasadzie w Paryżu. Była to decyzja przemyślana, na którą wpłynęło kilka wydarzeń. Do najważniejszych należał „incydent

² A. Franaszek, *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011.

³ Antoni Banaszak (1901-1999), ksiądz archidiecezji poznańskiej (1927), rektor Seminarium Polskiego w Paryżu (1945-1982).

⁴ Jego odnalezienie nie byłoby możliwe bez życzliwości i wsparcia obecnego administratora Seminarium Polskiego w Paryżu ks. dr. Krystiana Gawrona.

⁵ Ks. dr K. Gawron w rozmowie z autorem artykułu charakteryzował ks. A. Banaszaka jako osobę skromną i skrytą. Do dnia dzisiejszego jego działalność na rzecz Kościoła w Polsce (wyjąwszy sprawy związane z zarządzaniem Seminarium Polskim) za czasów Prymasa Tysiąclecia nie została zbadana.

⁶ Wywiad ks. dr. Michała Kłakusa z ks. dr. Krystianem Gawronem (10 lutego 2021), w zbiorach autora; zob. też: K. Gawron, *Czesław Miłosz w Polskim Seminarium w Paryżu*, <https://seminarium-polskie.fr/pl/aktualnosci/72-czeslaw-milosz-w-polskim-seminarium-w-paryzu> (dostęp: 1.06.2021).

z listem Einsteina”⁷. Przebywający w polskiej placówce dyplomatycznej w Stanach Zjednoczonych C. Miłosz nawiązał w 1948 roku kontakt ze światowej sławy fizykiem. Jak sam pisał w 1983 roku: „Miałem okazję znać Einsteina osobiście, odwiedzałem go w jego domku w Princeton, a nawet szukałem jego rady w trudnym okresie mego życia. Byłem wówczas, zaraz po wojnie, attaché kulturalnym ambasady Polski Ludowej w Waszyngtonie”⁸. Poecie udało się skłonić uczonego do skierowania listu wraz z życzeniami do uczestników organizowanego w 1948 roku we Wrocławiu Światowego Kongresu Intelktualistów w Obronie Pokoju. Władze komunistyczne zmanipulowały jednak przesłanie Alberta Einsteina, przytaczając uczestnikom jedynie treść życzeń, a pomijając właściwy sens korespondencji. Poeta poczuł się osobiście odpowiedzialny za tę manipulację i jako pierwszy miał o niej zawiadomić uczonego. „Incydent wrocławski zaszokował mnie, nabrał symbolicznego wymiaru”⁹ – pisał po latach. Wydarzenia te zaowocowały przyjaźnią między luminarzami. Przed podjęciem służby dyplomatycznej w Paryżu C. Miłosz wielokrotnie prosił A. Einsteina o rady, w tym dotyczące zajęcia stanowiska wobec władzy komunistycznej¹⁰. Na decyzję o zaniechaniu współpracy z polskimi komunistami wpływ miało również ogłoszone przez Jerzego Putramenta¹¹ na V Walnym Zjeździe Literatów Polskich w Warszawie (12-13 stycznia 1951) wezwanie skierowane do pisarzy, by włączyli się za pomocą pióra w budowanie socjalistycznej ojczyzny.

Po opuszczeniu ambasady paryskiej C. Miłosz znalazł schronienie w siedzibie „Kultury” (Maisons-Laffitte)¹². Wybór miejsca nie był przypadkowy. Już w 1950 roku Józef Czapski¹³ zapewnił poetę o wsparciu, na które mógłby liczyć ze strony polskich intelektualistów przebywających w Paryżu w razie porzucenia dotychczasowej służby dyplomatycznej¹⁴. W 1952 roku C. Miłosz znalazł schronienie w Paryżu (najpierw przy rue de Vaugirard, następnie przy avenue Denfert-Rochereau).

⁷ Albert Einstein (1879-1955), fizyk, laureat Nagrody Nobla (1921), twórca ogólnej teorii względności.

⁸ C. Miłosz, *Przemówienie na paryskiej Sorbonie*, „Kultura”, (1983) nr 12/435, s. 126.

⁹ Tamże, s. 127.

¹⁰ J. Giedroyc, C. Miłosz, *Listy 1952-1963*, Warszawa 2008, s. 128; Franaszek, *Miłosz*, s. 433, 831.

¹¹ Jerzy Putrament (1910-1986), pisarz, poeta, publicysta, polityk i dyplomata; w latach 1947-1950 ambasador Polski w Paryżu; w latach 1950-1953 i 1955-1956 sekretarz generalny Związku Literatów Polskich; Franaszek, *Miłosz*, s. 453.

¹² Instytut Literacki – Kultura Paryska był najważniejszym ośrodkiem wymiany myśli emigracyjnej na Zachodzie. Jego początki sięgały 1946 roku, kiedy to z inicjatywy Jerzego Giedroycia założono w Rzymie Instytut Literacki. Najbliższymi jego współpracownikami byli Zygmunt i Zofia Hertzowie, Gustaw Herling-Grudziński oraz Józef Czapski. Od 1948 roku siedziba Instytutu Literackiego mieściła się w Maisons-Laffitte.

¹³ Józef Czapski (1896-1993), malarz, krytyk, eseista, współtwórca Instytutu Literackiego. W 1942 roku wstąpił do tworzącej się w ZSRR armii gen. Władysława Andersa, z którym łączyły go serdeczne stosunki; przyjaciel J. Giedroycia; jeden z najważniejszych autorów „Kultury”; *Józef Czapski*, https://kulturoparyska.com/pl/people/show/jozef_czapski/biography (dostęp: 1.06.2021).

¹⁴ M. Konrad, *Między literaturą a polityką. Korespondencja Jerzego Giedroycia z Czesławem Miłoszem*, „Zeszyty Historyczne”, (2004) nr 150, s. 7.

Latem 1953 roku przeniósł się do Bons (w departamencie Górna Sabaudia). Tam też dołączyła do niego, przybyła 12 lipca 1953 roku ze Stanów Zjednoczonych, żona z dwójką dzieci. Jego mieszkanie (wynajęte od panny Charmot) składało się z trzech pokoi i kuchni. Po kilku miesiącach (późną jesienią 1953 roku) rodzina Miłoszów zamieszkała w Brie-Comte-Robert (w departamencie Sekwana i Marna). Latem 1957 roku przeprowadziła się do miejscowości Montgeron (w departamencie Seine-et-Oise, obecnie Essonne)¹⁵. W 1960 roku C. Miłosz wyjechał do Stanów Zjednoczonych. Kilkanaście pierwszych miesięcy pobytu we Francji nie należało do najszcześniejszych w życiu polskiego poety. Był znerwicowany, czuł się odrażony, upokorzony, nawiedzały go stany depresyjne¹⁶.

Nie potrafił również odnaleźć się wśród polskiej emigracji na Zachodzie. Drażniły go wewnętrzne przedwojenne spory, rozdrapywanie ran, szukanie winnych za klęskę września 1939 roku. W komentarzu do listu do Witolda Gombrowicza¹⁷ pisał, że pozostając na Zachodzie, został rzucony: „między umysły, które zastygły w sposobach myślenia sprzed 1939 roku, jakby zatrzymał się zegar”¹⁸. W liście zaś do Melchiora Wańkowicza¹⁹ (początek 1952) pisał o wyobcowaniu i samotności, „(...) o przepaści, jaka jest między nami, całym moim środowiskiem i emigracją. Łatwiej nam porozumieć się z Francuzami, Anglikami, Amerykanami – dziś już skończyły się podziały według narodowości”²⁰. Dla poety lojalność wobec wspólnoty nie stanowiła wartości samej w sobie²¹.

Z drugiej strony porzucenie przez C. Miłosza współpracy z polskimi komunistami zostało przyjęte z nieufnością przez polską emigrację. Na łamach prasy emigracyjnej, w „Dzienniku Polskim i Dzienniku Żołnierza” oraz „Syrenie”²², oskarżano byłego dyplomate o szkodenie sprawie polskiej na Zachodzie, „wprowadzanie w błąd opinii publicznej”, a nawet o to, że był „podwójnym agentem komunistycznym”. Przeciwno tym insynuacjom protestowało środowisko paryskiej „Kultury”. Pod przygotowanym przez J. Giedroycia²³ manifestem („od emigran-

¹⁵ Z. Hertz, *Listy do Czesława Miłosza (1952-1979)*, Paryż 1992, s. 19-20; Konrad, *Między literaturą a polityką*, s. 7; Franaszek, *Miłosz*, s. 523.

¹⁶ Konrad, *Między literaturą a polityką*, s. 15-16; Franaszek, *Miłosz*, s. 476-478.

¹⁷ Witold Gombrowicz (1904-1969), pisarz, autor m.in. *Ferdydurke* (1937), przebywający od 1964 roku na stałe we Francji, gdzie zmarł (w miejscowości Vence).

¹⁸ Konrad, *Między literaturą a polityką*, s. 9.

¹⁹ Melchior Wańkowicz (1892-1974), pisarz, dziennikarz; w czasie II wojny światowej korespondent II Korpusu Polskiego gen. W. Andersa; autor książki *Bitwa o Monte Cassino*; po zakończeniu wojny na emigracji (Włochy, Anglia, Stany Zjednoczone, Kanada). Do kraju powrócił w 1958 roku.

²⁰ Konrad, *Między literaturą a polityką*, s. 9.

²¹ Tamże, s. 11.

²² R. Wraga, *Nie ma żadnej „sprawy Miłosza”*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” nr 8, 9 I 1952, <https://kulturaparyska.com/pl/cuttings/show/nie-ma-zadnej-sprawy-milosza> (dostęp: 1.06.2021); tenże, *Nie ma żadnej „sprawy Miłosza”*, „Syrena” (Francja) nr 206, 19 I 1952, <https://kulturaparyska.com/pl/search/result/Mi%C5%82osz/15/30> (dostęp: 1.06.2021).

²³ Jerzy Giedroyc (1906-2000), pochodził z Mińska (obecnie Białoruś), uczestnik wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku, student prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Wydawca, dziennikarz i redaktor czasopism: „Wschód”, „Dzień Akademicki”, „Bunt Młodych” i „Polityka”. W czasie II wojny światowej przebywał w Rumunii, walczył jako żołnierz Samodzielnej Brygady Strzelców

tów, którzy współpracowali aktywnie, mamy prawo domagać się wyjaśnień, ale nie kajania się²⁴) podpisał się m.in. wybitny filozof Józef Maria Bocheński OP²⁵.

Dla C. Miłosza wyjściem z sytuacji (już od pierwszych dni „wolności”) było uzyskanie wizy i wyjazd do Stanów Zjednoczonych. W tym celu zwrócił się o pomoc do Thomasa Stearnsa Eliota²⁶, później do zaprzyjaźnionego z zespołem „Kultury” konsultanta Centralnej Agencji Wywiadowczej (CIA) w latach 50. Jamesa Burnhama²⁷ oraz do Margaret Ethel Storm Jameson²⁸, a nawet do A. Einsteina. Wszystkie próby kończyły się jednak niepomyślnie²⁹. Jak pisze A. Franaszek, powodem niepowodzeń były „donosy emigracyjne z USA”³⁰. Józef Czapski bezskutecznie prosił gen. W. Andersa³¹ o pomoc w uzyskaniu wizy do Stanów Zjednoczonych dla C. Miłosza. W liście z 25 października 1951 roku pisał:

Jakże bym chciał, żeby Pan Generał uwierzył, że piszę to do Pana Generała wcale nie jak „Idealista, artysta i w ogóle półgłówek”, ale jak człowiek, któremu się zdaje, że prosić o to Pana Generała jest jego polskim politycznym obowiązkiem (...). Dziś zaś, kiedy mamy go u siebie blisko rok, mogę tylko zaręczyć jeszcze bardziej kategorycznie niż z początku, że wszelkie donosy na niego pisane do Amerykanów i prawdopodobnie do Pana Generała (podwójny agent itd.) są typowym szkalowaniem człowieka³².

Karpackich u boku gen. W. Andersa aż do Monte Cassino. Po zakończeniu wojny współtwórca Instytutu Literackiego w Rzymie, a następnie redaktor i wydawca paryskiej „Kultury”; *Jerzy Giedroyc*, <https://kulturoparyska.com/pl/people/show/jerzy-giedroyc/biography> (dostęp: 1.06.2021).

²⁴ Franaszek, *Miłosz*, s. 468.

²⁵ Józef Maria Bocheński OP, imię zakonne Innocenty (1902-1995), major, w kampanii wrześniowej 1939 roku kapelan 180. Pułku Piechoty z grupy Polesie pod dowództwem gen. Franciszka Kleeberga. Brał udział w kampanii włoskiej i w walkach o Monte Cassino. Po II wojnie światowej zamieszkał w Szwajcarii, gdzie założył Instytut Europy Wschodniej (we Fryburgu).

²⁶ Thomas Stearns Eliot (1888-1965), amerykański poeta, dramaturg i krytyk literacki; laureat Literackiej Nagrody Nobla (1948).

²⁷ James Burnham (1905-1987), amerykański filozof i politolog. W latach 30. XX wieku związany z Komunistyczną Partią Stanów Zjednoczonych Ameryki. W proteście przeciwko paktowi Ribbentrop-Mołotow (1939) zerwał z marksizmem i został antykomunistą. W latach 40. i 50. współpracownik Instytutu Literackiego; *James Burnham*, https://kulturoparyska.com/pl/people/show/james_burnham/biography (dostęp: 1.06.2021).

²⁸ Margaret Ethel Storm Jameson (1891-1986), amerykańska dziennikarka, powieściopisarka, obrończyni praw kobiet.

²⁹ Franaszek, *Miłosz*, s. 397, 479-481, 484, 844.

³⁰ Tamże, s. 484. Na nieprzyznanie wizy C. Miłoszowi, jak pisze A. Franaszek, wpływ miały: status eksdyplomaty sowieckiego, wyczerpanie się liczby miejsc dla polskich emigrantów i postawa emigracji wobec poety (s. 482-483).

³¹ Władysław Anders (1892-1970), generał, polityk. W niewoli sowieckiej od września 1939 roku. Dowódca: w latach 1941-1942 Armii Polskiej w ZSRR, w latach 1942-1943 Armii Polskiej na Wschodzie, w latach 1943-1946 II Korpusu Polskiego na Zachodzie; uczestnik walk pod Monte Cassino. Po wojnie mianowany Generalnym Inspektorem i Naczelnym Wodzem Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. W 1954 roku sprzeciwił się uznaniu Augusta Zaleskiego za prezydenta RP na uchodźstwie i wstąpił do Rady Trzech, co spotkało się z krytyką m.in. J. Giedroycia. Pochowany na cmentarzu na Monte Cassino.

³² List Józefa Czapskiego do Władysława Andersa, Paryż, 26 X 1951 r., fragment w: *Obrońca Miłosza i prośba o pomoc*, <https://kulturoparyska.com/pl/search/result/Mi%C5%82os%C5%82oz%20wiara/7/30>

Jednak również gen. W. Anders odmówił udzielenia pomocy polskiemu poecie.

W tych okolicznościach C. Miłosz nawiązał kontakt z ówczesnym rektorem Polskiego Seminarium w Paryżu. Ksiądz A. Banaszak tak wspominał słowa pisarza wypowiedziane w trakcie ich pierwszego spotkania³³: „Proszę księdza, chcę być jak najdalej od reżimu w Warszawie: najlepiej w Nowej Zelandii albo w Australii. Teraz staram się o azyl w USA, ale Amerykanie zażądali ode mnie – ode mnie antyklerykała – rekomendacji od polskiego księdza z Paryża”. Początkowo więc była to relacja dość interesowna, jednak – jak stwierdza ks. dr K. Gawron, ówczesny rektor Seminarium Polskiego w Paryżu uszanował poglądy byłego dyplomaty komunistycznego i nie odmówił mu udzielenia pomocy w uzyskaniu wizy.

Autorowi niniejszego artykułu, o czym była już mowa, udało się odnaleźć w Archiwum Seminarium Polskiego w Paryżu odręczny list C. Miłosza do ks. A. Banaszaka. Ich relacje nie ograniczały się jednak wyłącznie do wymiany korespondencji. Poeta był częstym gościem w murach Seminarium Polskiego. Dla niego duchowni z tej instytucji byli „jego księżmi”³⁴. W komentarzu do listu Zygmunta Herta³⁵ z 6 września 1961 roku C. Miłosz napisał: „Ksiądz Antoni Banaszak – rektor polskiej Misji Katolickiej w Paryżu i Seminarium Duchownego przy rue des Irlandais, oraz jego pomocnik, ks. Grzesiek³⁶. Lubiłem Banaszaka, a Grzesiek był użyteczny jako ksiądz ekonom, który doglądał domu podczas naszej nieobecności”³⁷. Ich rozmowy były szczerze, pełne zaufania. Poeta u ks. A. Banaszaka nie tylko szukał porad na tematy religijne, związane z wiarą, ale także dzielił się problemami życia osobistego. Z pewnością rozmowy te przyczyniły się do przezwyciężenia kryzysu w jego związku małżeńskim³⁸. Trudno więc zgodzić się z tezą A. Franaszka wyrażaną słowami: „Jeśli lata czterdzieste i pięćdziesiąte były w życiu Miłosza czasem polityki, filozofii i historii, to dwie następujące po nich

(dostęp: 1.06.2021).

³³ Wywiad ks. dr. Michała Kłakusa z ks. dr. K. Gawronem; zob. też Gawron, *Czesław Miłosz*.

³⁴ Zygmunt Hertz w listach do C. Miłosza z lat 60. takiego właśnie sformułowania „Twoi księża” używał, pisząc o rektorze Seminarium Polskiego i jego współpracownikach (Hertz, *Listy do Czesława Miłosza*, s. 94, 192).

³⁵ Zygmunt Hertz (1908-1979), współzałożyciel i najbliższy współpracownik Instytutu Literackiego; przyjaciel C. Miłosza.

³⁶ Wiktor Grzesiek (1907-1982), ksiądz diecezji poznańskiej; więzień obozu w Dachau (1940-1945). Po zakończeniu II wojny światowej wykładowca (od 1946), ekonom (od 1949) i wicerektor (od 1957) w Seminarium Polskim w Paryżu.

³⁷ Hertz, *Listy do Czesława Miłosza*, s. 95.

³⁸ Janina (Jeanne) Miłosz z d. Dulcka (1909-1986), urodziła się w Zuzeli, w 1934 roku wyszła za mąż za Eugeniusza Cękałskiego, który był wtedy rozwodnikiem (po ślubie kościelnym katolickim), dlatego związek został zawarty w Cerkwi prawosławnej. Jak twierdził C. Miłosz, już po trzech latach małżeństwa (kiedy poznała Czesława) związek miał charakter formalny (Franaszek, *Miłosz*, s. 272–273). Mimo że Janina była, podobnie jak Czesław, antyklerykalna, niewierząca, to jednak 13 I 1956 roku zawarli oni w polskim kościele w Paryżu związek małżeński, pobłogosławiony przez ks. Augustyna Gałęzowskiego. Świadkami byli Władysław Szynakiewicz oraz Anastazja Marecka (Archiwum Polskiej Parafii w Paryżu, Księga ślubów, nr 2/1956; zob. też Franaszek, *Miłosz*, s. 274, 521).

dekady upływały mu przede wszystkim na myśleniu o teologii, religii i Bogu³⁹. Prawdopodobnie relacja między C. Miłoszem i ks. A. Banaszakiem nie przetrwała próby czasu i zakończyła się po wyjeździe poety do Stanów Zjednoczonych⁴⁰. Rektor Seminarium Polskiego w Paryżu zachował pozytywną opinię o C. Miłoszu. Świadczy o tym fakt, iż wśród książek przekazanych za jego pośrednictwem polskim biskupom przebywającym w czasie Soboru Watykańskiego II w Rzymie znajdowały się paryskie wydania dzieł pisarza⁴¹. Ksiądz A. Banaszak był kolejnym – po ks. Władysławie Kornilowiczu⁴² z Lasek, a przed poznanym w latach 60. ks. Józefem Sadzikim⁴³ – kapłanem, z którym polski poeta nawiązał dialog. Był on również z pewnością (jak w grudniu 1964 roku pisał Z. Hertz) „(...) czwartym czy piątym polskim księdzem, który jest świątły i świecki, rozsądny i wykształcony. W chwili, gdy Kościół nie odgrywa roli dominującej i arcyważnej, pojawiają się tacy właśnie księża. A może właśnie dlatego?”⁴⁴.

List Czesława Miłosza do ks. Antoniego Banaszaka

Bons, 26 VII 1953 (rkps)⁴⁵

Archiwum Seminarium Polskiego w Paryżu, poszyt: USA

Czesław Miłosz
p.a. Mlle Charmot
Bourg d'en Haut
Bons (Hte Savoie)

26 lipca 1953

Drogi Księżu Rektorze,

Miałem sporo zajęć z odebraniem i ulokowaniem rodziny. Mieszkamy w małym miasteczku a raczej wiosce u podnóża gór Voirons, w pobliżu Lemanu. Jest

³⁹ Tamże, s. 628.

⁴⁰ Zarówno w Archiwum Seminarium Polskiego, jak i aktach personalnych ks. A. Banaszaka brak innych dokumentów świadczących o ich wzajemnych kontaktach.

⁴¹ Ks. A. Banaszak nie był jedynie „dostarczycielem” literatury emigracyjnej dla polskich biskupów w Rzymie, ale jako osoba ciesząca się pełnym zaufaniem prymasa Polski został mianowany przedstawicielem i pełnomocnikiem we wszystkich sprawach dotyczących niesienia pomocy Polsce; zob. Archiwum Seminarium Polskiego w Paryżu, Prymas 1946-61, *Wyszyński do Banaszaka, Warszawa 23 VII 1958*.

⁴² Władysław Emil Kornilowicz (1884-1946), duchowny katolicki, współtwórca i kierownik duchowy Zakładu dla Niewidomych w Laskach. Prowadził apostołstwo dla ludzi poszukujących wiary (Biblioteka Wiedzy Religijnej, pismo „Verbum”, dom rekolekcyjny; zob. też Franaszek, *Miłosz*, s. 274).

⁴³ Józef Sadzik (1933-1980), pallotyn, filozof, redaktor, tłumacz, współtwórca paryskiego Centre du Dialogue i wydawnictwa Les Éditions du Dialogue. Przyjaciel C. Miłosza, którego zainspirował do przekładów Biblii – Księgi Psalmów i Księgi Hioba. Poeta poświęcił mu wiersz *Do Józefa Sadzika* (1983). Ks. *Józef Sadzik*, <https://kulturaparyska.com/pl/people/show/ks-jozef-sadzik/biography> (dostęp: 1.06.2021); C. Miłosz, *Śmierć Józefa Sadzika*, „Kultura”, (1980) nr 10/397, s. 94.

⁴⁴ Hertz, *Listy do Czesława Miłosza*, s. 420.

⁴⁵ Zachowano oryginalną formę listu.

to kraj wielkiej piękności i bardzo mi tu dobrze⁴⁶. Bo potrzebuję miejsca zupełnie spokojnego i wielkie miasta niczym mnie nie nęca. Mój Antek mówi po polsku doskonale, bo ostatecznie rósł w Ameryce w polskim środowisku. Czasem tylko wtrąca słowa angielskie. Martwi się bo nie rozumie jak mówią do niego po francusku i problem szkoły w jesieni mam do rozwiązania. Tymczasem eksploatuję swój zapas bajek polskich i litewskich. Co do młodszego, to mówi swoim językiem i jest optymistą⁴⁷.

Zdaje się że był Książd nieco zaniepokojony z powodu wizyty Jeanne⁴⁸. Jest to osoba dobra z kośćcami i wielka intelektualistka, autorka szeregu prac filozoficznych i docentka uniwersytetu. Myślę że trochę przesadza z tą moją potrzebą poddania się kuracji psychiatrycznej, nie mówiąc o tym że uważam psychoanalizę itp. za tę słówkę której chwytają się tonący t.j. dzisiejsi ludzie wewnętrznie zdeorganizowani, a przede wszystkim za teren nadużyć. Te wszystkie przejścia były dla mnie oczywiście trudne, a lęki mojej żony nie łatwe do przełknięcia – te lęki całej właściwie kategorii ludzi, co raz przeszli wojnę w Polsce, mówią „wszystko tylko nie to” i plując na Amerykę czy Australię tam siedzą czekając od 8 lat na wybuch wojny. Mam nadzieję, że pobyt tutaj, w pięknej okolicy, z dziećmi i mężem, dobrze na nią działa i jest na ogół w dobrym humorze. Co do Jeanne, to cała ta sprawa dla niej była wyjątkowo tragiczna i końcowe stadia doprowadzały mnie niemal do rozstroju nerwowego. Ja intelektualizmu potrzebuję ale w miarę, a życia rodzinnego przede wszystkim – i zmywania garnków wieczorem⁴⁹. Nie-

⁴⁶ C. Miłosz był zafascynowany otaczającą posiadłość przyrodą. W liście do Stanisława Vincenza z 18 lipca 1953 roku pisał: „zupełnie rajska – krajobraz łagodnych zalesionych gór, a jak się wyjdzie ścieżką jakieś 50 metrów w górę to widzi się Leman” (Fraszek, *Miłosz*, s. 522), podobnie w liście do J. Giedroycia: „Usadziłem rodzinę tutaj, gdzie jest wielce wygodne mieszkanie w ślicznej okolicy (...)” (Giedroyc, *Miłosz, Listy*, s.123). Owocem pobytu poety w tym regionie był wiersz *Notatnik: Bon nad Lemanem*: „Buki czerwone, topole świecące / I strome świerki za mgłą października. / W dolinie dymi jezioro. Już śnieg / Leży na grzbietach gór po drugiej stronie. / Z życia zostaje co? Jedyne światło / Przed którym oczy mrużą się w słoneczny / Czas takiej pory” (C. Miłosz, *Notatnik: Bon nad Lemanem*, w: tegoż, *Wiersze*, Londyn 1967, s. 208). Utwór ten w tomie *Wiersze wszystkie* (Kraków 2011) zamieszczony został pod tytułem *Notatnik: Brzegi Lemanu*.

⁴⁷ C. Miłoszowi, o wiele bardziej niż jego małżonce, która uważała, iż balast polskości będzie ciążył ich synom, zależało, by dzieci zachowały znajomość języka polskiego i zapoznały się z kulturą słowiańską; zob. Fraszek, *Miłosz*, s. 517, 550.

⁴⁸ Mowa o Jeanne Hersch (1910-2000), uczennicy Karla Jaspersa, profesorze filozofii Uniwersytetu Genewskiego. Była kobietą o błyskotliwym umyśle, w której C. Miłosz widział partnera do dyskusji. Zaprzyjaźniona z poetą od początku lat 50., zaborcza, lecz całkowicie mu oddana, domagała się, by porzucił dla niej rodzinę. O romansie z nią C. Miłosz wiosną 1952 roku poinformował przebywającą w Stanach Zjednoczonych żonę. W odpowiedzi J. Miłosz napisał: „Raniliśmy się wzajemnie ale musimy sobie wybaczyć. Żle że wprowadziłeś element uczuciowy ze strony trzeciej. Nie powinieneś być tego robić i teraz pisać mi o «tragedii» jaką będzie mój przyjazd dla kogoś” (Fraszek, *Miłosz*, s. 520). Latem 1953 roku C. Miłosz w liście do S. Vincenza pisał z Bons: „Chce [Hersch – M.K.] ratować moją duszę i mój geniusz i to dziwnie się jakoś przypadkiem zbiega z jej własnym interesem” (tamże, s. 512); zob. również tamże, s. 505, 513.

⁴⁹ Jerzy Andrzejewski w czasie pobytu we Francji spostrzegł, iż żona C. Miłosza została sprowadzona do roli *femme de menage* (Fraszek, *Miłosz*, s. 553). Janusz Odrowąż-Pieniążek zapamię-

mniej zawdzięczam Jeanne bardzo wiele i pewnie zginąłbym bez niej w tym całym ponurym okresie. Nasze stosunki zostały przyjacielskie, to wymaga z jej strony pewnego samozaparcia, a mnie żal myśleć że jest tak samotna.

Chciałbym poprosić księdza o coś, co na pewno leży w księdza kompetencji. Otóż pisząc tutaj natknąłem się na pewne problemy związane z przedstawieniem losów jednej z postaci która jest Księdzem⁵⁰ (te tematy bardzo mnie interesują i nie sądzę żeby posądzanie mnie o wrogość do Kościoła było słuszne⁵¹). Czy nie sądzi ksiądz Rektor, że psychologia postaci księdza zbyt mało miejsca zajmuje w literaturze (z wyjątkiem „Pamiętnika wiejskiego proboszcza” Bernanos’a⁵²)? Rzykiem jakie grozi w jej przedstawieniu jest dyletantyzm. Pragnąc go możliwie ograniczyć stawiam pytania:

1. Czy istnieje książka któraby zawierała organizację i program studiów kapłańskich w okresie międzywojennym w Polsce i Litwie (ilość klas gimnazjum potrzebnych do wstąpienia do seminarium, seminarium, studia teologiczne uniwersyteckie etc.). Jaka to książka i czy mógłbym ją wypożyczyć.

2. Czy istnieje książka zawierająca opis organizacji Kościoła na ziemiach polskich (a jeżeli możliwe również w Litwie) w okresie międzywojennym. Też czy mógłbym ją wypożyczyć.

3. Czy istnieje pamiętnik działalności duszpasterskiej, obejmujący lata seminarium, życie w seminarium, na parafii etc. który Ksiądz mógłby mi polecić? Ja nie znam żadnego i obawiam się że mało jest rzeczy tego rodzaju. Nie wiem, może w „Ateneum Kapłańskim” można by znaleźć materiały ale trudno grzebać się w jego tomach, w każdym razie teraz jest ~~n~~ i to niedostępne.

Oto moje prośby. Wspomniałem już że zwrócę się z prośbą o książki dotyczące Kościoła. Boję się Księdza znudzić. Mam i dodatkowe pytania które mi

tał zaś Janinę jako „(...) żonę dyscyplinującą męża, Miłosza zaś podlewającego grządki w ogrodzie, siedzącego w gabinecie pod mapą Wielkiego Księstwa Litewskiego, z fajką i tytoniem Wirginia pod ręką” (tamże, s. 551).

⁵⁰ A. Franaszek podaje, że C. Miłosz rozpoczął pracę nad *Doliną Issy* jesienią 1953 roku, ale z listu wynika, że prawdopodobnie kilka miesięcy wcześniej; zob. Franaszek, *Miłosz*, s. 570.

⁵¹ Również w czasie starania się o poparcie w Watykanie w sprawie uzyskania wizy miał oświadczyć, że nigdy przeciwko religii nie występował i występować nie zamierzał. Sprzeciwiał się zarówno „zabobonnemu” oraz „bezrozumnemu” pojmowaniu religii, jak również pojmowaniu religii jako nośnika wartości narodowych. W rozmowie z Jerzym Zawiejskim we wrześniu 1958 roku krytykował Kościół w Polsce za próby identyfikacji z nacjonalizmem. Rozmówca starał się mu wytłumaczyć, iż prymas, mając do wyboru wizję Kościoła jako twierdzy religijno-antykomunistycznej lub ograniczyć go tylko do roli duszpastersko-religijnych, wybrał to pierwsze; zob. C. Miłosz, *Na marginesie ankiety*, „Kultura”, (1966) nr 3/221, s. 106; Konrad, *Między literaturą a polityką*, s. 50-51; B. Tyszkiewicz, *Naiwny i heroiczny: Jerzy Zawiejski jako mediator pomiędzy kardynałem Wyszyńskim a Władysławem Gomułką*, „Zeszyty Historyczne”, (2006) nr 156, s. 70; Franaszek, *Miłosz*, s. 453.

⁵² Georges Bernanos (1888-1948), pisarz francuski, studiował w Instytucie Katolickim w Paryżu, autor *Pod słońcem szatana* (1926), *Dziennika wiejskiego proboszcza* (1936). W swoich dziełach poruszał problematykę walki dobra ze złem. W późniejszej recenzji *Dziennika* C. Miłosz zauważył, iż traktuje on „o problemie świętości, która wbrew zapewnieniom pogodnych purystów, rodzi się w męce, graniczy z męką, otchłania” (Franaszek, *Miłosz*, s. 280).

przychodzą do głowy w związku z moją pracą. Czy mógłby mi Książdz polecić dobry podręcznik apologetyki? Tudzież jaką książkę o tomizmie Książdz uważa za najbardziej klarowną (dzieła Maritain'a⁵³ znam⁵⁴, Gilson'a⁵⁵ nie).

Dostałem list od Alberta Einsteina który przeczytał „Zniewolony umysł” po angielsku i pisze mi że uważa to za najbardziej przenikliwą analizę psychologiczną tych problemów⁵⁶. Przyjemnie mi, bo znam go osobiście i odegrał w moim życiu pewną rolę. Niech książdz tego chwalenia się nie interpretuje jako sodową wodę, bo wolałbym takich książek jak „Zniewolony umysł” w ogóle nie pisać.

Łączę wyrazy prawdziwego szacunku
Czesław Miłosz

Ps. Co książdz mówi na udział trzech „katolików postępowych” polskich w *Semaine sociale* w Pau?⁵⁷

⁵³ Jacques Maritain (1882-1973), francuski filozof, znawca tomizmu, ambasador francuski przy Stolicy Apostolskiej (1945-1948).

⁵⁴ Już przed wybuchem II wojny światowej C. Miłosz poznał środowisko skupione wokół litewskiego tygodnika „Naujoji Romuva”, odwołujące się do twórczości Maritaina, czego skutkiem była jego fascynacja personalizmem chrześcijańskim. W ankiecie przeprowadzonej na zlecenie czasopisma „Prosto z Mostu” wśród trzech najciekawszych książek przeczytanych w 1937 roku wymienił dwie pozycje francuskiego myśliciela – *Art et Scholastique* oraz *Frontières de la poésie et autres essais*; zob. Franaszek, *Miłosz*, s. 264, 280-281.

⁵⁵ Étienne Henry Gilson (1884-1978), filozof i historyk francuski, specjalista historii średnio-wiecznej, znawca i badacz tomizmu.

⁵⁶ A. Einstein w liście do C. Miłosza z 12 lipca 1953 roku stwierdził po lekturze *Zniewolonego umysłu*: „jest to bardzo dobry przyczynek do naszej wiedzy i rozumienia sytuacji inteligencji Europy Wschodniej” (Franaszek, *Miłosz*, s. 490). W sierpniu 1953 roku w liście do J. Giedroycia C. Miłosz pisał: „Dostałem list od Einsteina niezwykle pochlebny o *Zniewolonym umyśle*” (Giedroyc, *Miłosz, Listy*, s. 128).

⁵⁷ Na zaproszenie Pax Christi delegacja polskich katolików postępowych pod przewodnictwem Wojciecha Kętrzyńskiego wzięła udział w odbywających się w Pau w dniach 20-26 lipca 1953 roku, dwa miesiące przed aresztowaniem prymasa S. Wyszyńskiego, *Semaine sociale* de France. Ich udziałowi przyglądało się francuskie ministerstwo spraw zagranicznych, które odnotowało: „Zachowywali się dość dyskretnie, nie wygłaszali konferencji ideologicznych, nawet nie zabierali głosu na sesjach. Z drugiej strony z pasją oddawali się propagandzie «korytarzowej», działając głównie wśród jezuitów, których wybrali (spośród 1800 słuchaczy i 20 mówców) na przewodników. Wszędzie, gdzie mogli, opowiadali wspaniałe historie o błogosławieństwach polskiego rządu w odniesieniu do katolicyzmu” (Centre des Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères, La Courneuve, Pologne, *Comportement de la delegation polonaise à la «Semaine Sociale» de Pau, Paris 23 XI 1953*, sygn. 199QOSUP18). O krytycznym stosunku C. Miłosza do polskich katolików postępowych świadczy opublikowany na łamach „Kultury” w 1957 roku artykuł *Pax odsłonięty*. Poeta zgadza się w nim z tezami Marii Winowskiej, która pod pseudonimem Claude Naurois opublikowała książkę *Dieu contre Dieu. Drame des catholiques progressistes dans une église du silence*, Fribourg-Paris 1956. Ponadto C. Miłosz obnażał łatwowierność francuskich katolików postępowych, pisząc: „Pojawiając się na różnych międzynarodowych zjazdach i zebraniach, wykorzystywali łatwowierność grup w rodzaju «Esprit» czy «Témoignage Chrétien» – łatwowierność czy też raczej dowolną ślepotę, bez której runęłaby cała frazeologia” (C. Miłosz, *Pax odsłonięty*, „Kultura”, (1957) nr 3/113, s. 93).

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Archiwum Seminarium Polskiego w Paryżu, poszyty: USA; Prymas 1946-61.
Archiwum Polskiej Parafii w Paryżu, Księga ślubów, nr 2/1956.
Centre des Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères (La Courneuve)
Pologne, sygn. 199QOSUP18.

Źródła drukowane

- Giedroyc Jerzy, Miłosz Czesław, *Listy 1952-1963*, Warszawa 2008.
Hertz Zygmunt, *Listy do Czesława Miłosza (1952-1979)*, Paryż 1992.
Miłosz Czesław, *Na marginesie ankiety*, „Kultura”, (1966) nr 3/221, s. 97-106.
Miłosz Czesław, *Pax odsłonięty*, „Kultura”, (1957) nr 3/113, s. 92-100.
Miłosz Czesław, *Przemówienie na paryskiej Sorbonie*, „Kultura”, (1983) nr 12/435,
s. 126-129.
Miłosz Czesław, *Śmierć Józefa Sadzika*, „Kultura”, (1980) nr 10/397, s. 91-97.
Miłosz Czesław, *Wiersze*, Londyn 1967.

Opracowania

- Franaszek Andrzej, *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011.
Konrad Marek, *Między literaturą a polityką. Korespondencja Jerzego Giedroycia z Czesławem Miłoszem*, „Zeszyty Historyczne”, 150 (2004) s. 3-54.
Tyszkiewicz Barbara, *Naiwny i heroiczny: Jerzy Zawieyski jako mediator pomiędzy kardynałem Wyszyńskim a Władysławem Gomułką*, „Zeszyty Historyczne”, 156 (2006) s. 40-102.

Netografia

- Gawron Krystian, *Czesław Miłosz w Polskim Seminarium w Paryżu*, <https://seminarium-polskie.fr/pl/aktualnosci/72-czeslaw-milosz-w-polskim-seminarium-w-paryzu> (dostęp: 1.06.2021).
James Burnham, https://kulturaparyska.com/pl/people/show/james_burnham/biography (dostęp: 1.06.2021).
Jerzy Giedroyc, <https://kulturaparyska.com/pl/people/show/jerzy-giedroyc/biography> (dostęp: 1.06.2021).
Józef Czapski, https://kulturaparyska.com/pl/people/show/jozef_czapski/biography (dostęp: 1.06.2021).
Ks. Józef Sadzik, <https://kulturaparyska.com/pl/people/show/ks-jozef-sadzik/biography> (dostęp: 1.06.2021).
Obrona Miłosza i prośba o pomoc, <https://kulturaparyska.com/pl/search/result/Mi%C5%82osz%20wiara/7/30> (dostęp: 1.06.2021).
Wraga Ryszard, *Nie ma żadnej „sprawy Miłosza”*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” nr 8, 9 I 1952, <https://kulturaparyska.com/pl/cuttings/show/nie-ma-zadnej-sprawy-milosza> (dostęp: 1.06.2021).
Wraga Ryszard, *Nie ma żadnej „sprawy Miłosza”*, „Syrena” (Francja) nr 206, 19 I 1952, <https://kulturaparyska.com/pl/search/result/Mi%C5%82osz/15/30> (dostęp: 1.06.2021).

Relacje

- Wywiad ks. dr. Michała Kłakusa z ks. dr. Krystianem Gawronem (10 lutego 2021), w zbiorach autora.

**„NIE SĄDZĘ, ŻEBY POSĄDZANIE MNIE O WROGOŚĆ DO KOŚCIOŁA
BYŁO SŁUSZNE”. ZWIĄZKI CZESŁAWA MIŁOSZA
Z SEMINARIUM POLSKIM W PARYŻU**

Streszczenie

Czesław Miłosz zaliczany jest do największych polskich poetów, eseistów i tłumaczy. W 1980 roku w uznaniu zasług na polu literatury otrzymał Nagrodę Nobla.

Urodził się w 1911 roku na Litwie. Tam też ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Stefana Batorego. W Wilnie był jednym z czołowych działaczy tamtejszego koła literatów. W 1933 roku ukazała się jego pierwsza książka (*Poemat o czasie zastygłym*). Przed wybuchem II wojny światowej pracował w Polskim Radiu. Po 1939 roku przebywał w Rumunii, następnie w Wilnie i w końcu udało mu się przedostać do Warszawy. Brał udział w konspiracyjnym życiu kulturalnym okupowanej stolicy. Po 1945 roku rozpoczął współpracę z komunistycznymi władzami. Jako dyplomata pracował na placówkach w Nowym Jorku, Waszyngtonie oraz Paryżu.

W 1951 roku C. Miłosz postanowił zrezygnować z funkcji attaché kulturalnego w ambasadzie polskiej w Paryżu. Rozpoczął się wówczas dla niego trudny okres zarówno pod względem materialnym, jak i moralnym: został bez środków do życia, z rozpadającym się małżeństwem (związkiem cywilnym). Szczęśliwym zbiegiem okoliczności na jego życiowej drodze stanął ówczesny rektor Seminarium Polskiego w Paryżu ks. Antoni Banaszak. W wyniku jego starań 13 stycznia 1956 roku w polskim kościele przy rue Saint-Honoré pisarz usankcjonował swój wieloletni związek, zawierając ślub kościelny. Artykuł przybliży, jak układały się relacje między rektorem Seminarium Polskiego a przybyłym ze Stanów Zjednoczonych byłym dyplomata komunistycznym.

Słowa klucze: Czesław Miłosz; ks. Antoni Banaszak; Seminarium Polskie w Paryżu; „Kultura”; Aleksander Giedroyc